

BEVEZETŐ

A *Székelyföld története* harmadik kötete a kiegyezéstől, Erdély Magyarországgal való uniójától 1990-ig tárgyalja a térség történetét. A 19. század nagy korszakhatára az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc volt, amelynek nyomán felszámolták a jobbágyrendszert és Erdélyben a három rendi nemzet és négy bevett vallás rendszerét. Mivel a rendi nemzetek a hatalmat térben is megosztották – ez pedig ellentétben állt az állampolgárok egyenlőségére épülő egységes nemzetállami elképzeléssel –, nemcsak a székely rendi nemzet szűnt meg, hanem egy átmeneti időszak után, az 1876. évi területrendezés során az addig már amúgy is teljesen a vármegyékhez hasonlóan működő székely székek is. Helyettük az egykori Székelyföldön is vármegyét hoztak létre, az egykori székekhez vármegyei területeket is hozzácsatolva. A Székelyföldön nem létezett olyan közös önkormányzati testület, mint a szászok esetében a szász egyetem, ezért a továbbiakban inkább egy a mentális térképeken létező Székelyföldről beszélhetünk. A terjedelmi okok mellett ez indokolja a kötet kezdő időpontját, tehát a harmadik kötet már ezt a „virtuális Székelyföldet” tárgyalja, amelynek területe többször változott.

Az 1876. évi közigazgatási reform nyomán az egykori székely székek részben vagy egészben Háromszék, Csík, Udvarhely, valamint Maros-Torda és Torda-Aranyos vármegyékbe szerveződtek. Az utóbbi két vármegyének csak egy-egy része tartozott a történeti Székelyföldhöz – utóbbinak kisebb hányada –, ezért a 20. századra a régióra vonatkozó képből fokozatosan kiszorult előbb a volt Aranyosszék és egyre inkább Marossszék is. A két világháború között létezett egy tágabb Székelyföld-fogalom is, amelybe beleértették a Brassóban és környékén élő, illetve a Kis-Küküllő mentén élő magyarságot is. Az elmúlt évszázadban 1940–1944 között a magyar katonai vezetés a visszacsatolt Észak-Erdélyen belül külön kezelte a régiót; az általa Székelyföldnek tekintett területen állította fel a Székely Határőrseget. Később a Szovjetunió nyomására létrehozott Magyar Autonóm Tartomány területe fedte le a Székelyföldet 1952–1960 között. Utóbb – az 1968. évi megyésítéstől kezdődően – „székely megyékről” beszélünk, de ezeken ma már inkább csak Hargita és Kovászna megyéket értjük. A kötet foglalkozik a székely kivándorlással és a két világháború közti tágan vett Székelyfölddel, de alapvetően négy megye történetére koncentráltunk (Csík, Háromszék, Maros[-Torda], Udvarhely).

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc a rendi nemzetek rendszerének felszámolása révén a székely identitás átalakulásának folyamatában is fontos fordulópont. A középkori eredetű rendi nemzetek helyét átvették a modern nemzetek/nemzetiségek, amelyek kialakulása hosszabb folyamat eredménye volt. Külön modern székely nemzet nem alakult ki, a székelyek a magyar nemzet részévé váltak, ezt a folyamatot tette véglegessé 1848. Ugyanakkor a jobbágyrendszer

felszámolása nyomán a Székelyföldön is össze kellett olvadniuk az egykori kiváltságosoknak a kiváltságok nélküliekkel, hogy mára Hargita, Kovászna és kis részben Maros megye magyar anyanyelvű lakóinak túlnyomó többsége székelynek vallja magát, függetlenül attól, hogy ősei 1848 előtt szabadrendű székelyek voltak-e.

A kötetben szó esik a Székelyföldön élő románokról, örményekről, zsidókról, cigányokról is, sajnálatos módon azonban jóval kisebb mértékben, mint ahogy ez a vizsgált korszakra vonatkozóan indokolt lenne. Az itt élő nem magyar nemzeti-ségű csoportok történetének feltárásához azonban még további alapkutatásokra van szükség. Hasonló okok miatt – a területi korlátokon túl – nem vagy keveset foglalkoztunk olyan témákkal, mint a dualizmus korának helyi közigazgatása, az egyházak szerepének átalakulása, a mindennapi élet, a székely megyék átalakuló élete az első világháború alatt, az 1918 utáni populáris kultúra változása vagy a román kulturális hatások.

Az 1918 utáni fejezetek esetében az alapkutatások hiányán túl még meg kell említenünk, hogy a Székelyföld történetét keretező Erdély történetének létezik egy háromkötetes feldolgozása, amelyre három évtized múltán is alpműként lehet hivatkozni. Azonban ennek az impériumváltás utáni része csak egy – a szerzők által is hangsúlyozottan – kitekintő fejezet volt. Ezért jelen kötetünkben az első világháború utáni fejezetekben a romániai kereteket és a romániai magyar kisebbség egészét érintő viszonyokat is részletesen kellett ismertetni; ezekbe lehetett elhelyezni a székelyföldi történéseket. Ezért a szintézisjelleg helyett néhol a szerkezeti viszonyok bemutatása és az eseménytörténet lett domináns. Bár az összefoglalást több területen is megnehezítette az alapkutatások hiánya, igyekeztünk a 19–20. század történetét új kutatások, az újabb szakirodalom és eddig publikálatlan források alapján bemutatni, ráadásul a korábbi egyoldalú politika-történeti megközelítés helyett most bővebb teret kap a gazdaság- és társadalom-történet, a művelődés- és mentalitástörténet is.

A kötet szerkezetét és a Székelyföld 19–20. századi történetét alapvetően meghatározza a négy államhatalom-váltás (1867, 1918–1920, 1940, 1944). Az első nagyobb egység a dualizmus korát (1867–1918) tárgyalja. Ez esetben is jórészt hiányoztak az előzmények, Szádeczky Kardoss Lajos 1927-ben megjelent monográfiája mindössze hat és fél oldalt szentelt az 1849–1914 közti időszaknak. Ehhez képest kötetünkben a népesedési viszonyok elemzésétől a gazdasági, művelődési és politikai élet bemutatásáig igyekeztünk sokoldalú képet felvázolni a korszakról. A Székelyföld gazdasági-társadalmi bajainak gyűjtőneveként használt „székelykérdés” már a dualizmus korában is, de egészen napjainkig rányomja bélyegét a korszak tárgyalására, megítélésére, háttérbe szorítva más kérdéseket. Különös hangsúlyt kapott ezért a korszak gazdaságtörténetének és falusi társadalmának bemutatása, hiszen a lakosság túlnyomó többsége még mindig az átalakulóban levő hagyományos keretek között élt. A gazdaságtörténet szokásos témái mellett ki kellett térnünk az állami gazdaságpolitikára, a birtokviszonyok alakulására és a birtokrendezés sokat vitatott történetére, a közbirtokosságok átalakulására is, amelyet a kortársak a székelykérdés egyik okának tartottak. Kiemelt szerepet kap

a tusnádi Székely Kongresszus, a székely akció és a ma is igen aktuális kivándorlás problémája is.

A korszak egyik kulcskérdése a hagyományos társadalom bomlása az ezzel járó feszültségekkel. A dualizmus kori egység kiter a modernizáció sikereire is, a városfejlődésre, az állam növekvő szerepére ebben a folyamatban, valamint a polgári életmód, a művelődés új elemeinek elterjedésére. Bemutatja a közigazgatás egységesülését és a választások sajátosságait. Ugyancsak fontos az identitás és a székelyek (ön)képének átalakulása. A székelyekről kialakuló képre ugyanis máig tartóan meghatározó befolyása volt Orbán Balázs monumentális munkájának, *A Székelyföld leírásának*. Ez alakult tovább a dualizmus korában egy részben idealizált, részben – a székelykérdéssel összefüggésben – egy segítségre szoruló népcsoport képévé.

Az első világháború alatti évek vonatkozásában ki kell emelni a székelyföldi vármegyék országosan is feltűnően magas véráldozatát, az 1916. évi román betörés hatását a lakosságra és azt a szociális és katonai lázongásokkal teli másfél-két évet, amely az impériumváltást megelőzte. A két világháború között a térség történetéből elsősorban a román kormányzatok egységesítő, az etnikai, gazdasági, kulturális átrétegződést célzó politikájának hatástörténetét és az ezzel kapcsolatban kialakult védekező, érdekérvényesítő programok viszonyát vizsgáltuk meg. Ezért kapott a társadalomstatistikai összehasonlítás mellett nagy szerepet a négy megye közigazgatásának bemutatása. A gazdasági áttekintésben a térség stagnáló agrárjellegén túl az állami beavatkozást, a nacionalizálás különböző technikáit, az oktatási részben pedig az iskolai, egyházi, kulturális intézményrendszer működésének beszűkítését is tárgyaltuk. Ezek eredményeként legfontosabb megállapításunk, hogy a már 1910-ben Magyarország más részeivel szemben is meglévő hátrányos különbségek a két világháború között tovább nőttek, és a romániai átlagokhoz viszonyítva kezdetben jónak mondható, a magyar kisebbségre vonatkozó mutatók – a foglalkozásszerkezet, de leginkább az iskolai végzettség tekintetében – 1940-ig sokat romlottak.

Az 1940–1944 közti fejezet lényegében az állami felzárkóztató, modernizációs program története. Ekkor a stagnáló, jórészt a hagyományos falusi közösségben élő régió lakóinak szembe kellett nézniük az addig némileg idealizált „anyaország” integrációs törekvéseivel. Ennek a helyzetnek egyik sajátos szerkezeti megnyilvánulása a Székely Határőrség megszervezése és a régió férfi lakosságának 1944-ig helyben való állomásoztatása, döntő részüknek a keleti frontszolgálattól való megkímélése.

A Székelyföld második világháború utáni történetét vizsgálva a tömbmagyar területek funkcióját, problémáinak kezelését négy nagy korszakra különíthetjük el. Amikor a Magyar Népi Szövetség szervezi a magyar közéletet, akkor a szövetség legfontosabb bázisa ez a régió, amely a Magyar Autonóm Tartomány megszervezésével olyan integrációs keretet kap, amelyben az államszocialista társadalomátalakítást (kollektivizálás, államosítás) nemzeti konfliktus nélkül tudják lebonyolítani. Ez a tartományi keret egyben szocializációs közeg és mobilitási lehetőség is az ott élő magyarság számára. A következő nagy korszak a Maros Magyar Autonóm Tartomány helyébe lépő megyésítés és a hetvenes évek gyors

ütemű városiasítása és iparosítása. Ennek következménye lesz, hogy a nemzeti, intézményi jogosítványok beszűkülésével párhuzamosan az iparban foglalkoztatottak aránya a hetvenes évekre meghaladja a mezőgazdasági dolgozókéét. De országosan továbbra is a közepesen vagy gyengén iparosodott régiók közé tartoznak a székelyföldi megyék. A nyolcvanas évek első felétől kezdődően az állami politika már kifejezetten a magyar oktatási, kulturális pozíciók megvédelmére és a falurombolási tervek megvalósítására irányult. Ugyanekkor a székelyföldi magyarság körében is felértékelődött Magyarország, és miközben megnőtt az anyaországba távozók száma, a túlélés érdekében különböző helyi magyar önszerveződések jöttek létre, megerősödött a családi, lokális hálózati kapcsolatok szerepe is. Ebben az 1989 végére politikailag teljesen kilátástalan helyzetben jött el a temesvári események nyomán a fordulat, amelyet egy rövid kitekintéssel 1990 májusáig követtünk.

Az utóbbi negyedszázad egyik legfontosabb székelyföldi fejleménye egy újfajta azonosságkeresés, amely nyitott az egységesülő Európára, és egyben saját hagyományait is újraértelmezi. Munkánk ennek tisztázását szeretné elősegíteni.

A szerkesztők